

УДК 329:323.2:328(477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2023.157.4>

Єгор ЖУРКІН, асп.

ORCID ID: 0000-0002-9533-5473

e-mail: egorzhurkin@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Вступ. Інститути громадянського суспільства відіграють важливу роль у державотворчих процесах незалежної України. З огляду на це актуальним є питання дослідження особливостей інституалізації громадянського суспільства в Україні. В українській історіографії відсутнє єдине трактування питань, що пов'язані зі становленням та структурними елементами громадянського суспільства. У статті розглянуто різні погляди на структуру інститутів громадянського суспільства. Новизна дослідження полягає в узагальненні підходів до визначення терміна "громадянське суспільство" та основних його інститутів. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення формування і функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні, оскільки вони репрезентують інтереси та потреби українських громадян. Метою статті є аналіз належності політичних партій до інститутів громадянського суспільства.

Методи. Було проведено компаративістське дослідження, застосовано історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний методи та аналіз. Проаналізовано різні погляди дослідників на належність політичних партій до інститутів громадянського суспільства. Було опрацьовано нормативно-правові документи періоду відновлення та розбудови української незалежної держави, конституційні проєкти, праці сучасних дослідників, в яких розглядаються питання інституалізації громадянського суспільства в Україні.

Результати. Завдяки опрацюванню нормативно-правових документів, конституційних проєктів, праць дослідників із зазначеної теми доведено, що політичні партії є одним із ключових інститутів громадянського суспільства в Україні. Найважливішим критерієм до обґрунтування належності до інститутів громадянського суспільства є активне залучення громадян до розв'язання політичних проблем, коли вони беруть активну участь у виробленні державної політики, спрямованої на розв'язання актуальних для суспільства проблем, через залучення фахівців, створення аналітичних центрів, вивчення громадської думки та проведення громадських слухань.

Висновки. Важливу роль у функціонуванні держави та житті суспільства відіграють політичні партії, які є одним з інститутів громадянського суспільства в Україні, що репрезентують та захищають інтереси громадян на політичній арені, залучають широкі верстви населення до обговорення актуальних проблем.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, політичні партії, об'єднання громадян, державотворчі процеси, конституційні проєкти.

Вступ

Існування громадянського суспільства виступає запорукою демократичного розвитку держави. Побудова громадянського суспільства є засобом ефективного забезпечення інтересів, прав і свобод людини і громадянина. Громадянське суспільство спрямоване на забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціокультурної і духовної сфер, об'єднане взаємодією вільних індивідів на основі добровільно сформованих об'єднань, асоціацій, які захищені відповідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави.

З відновленням незалежності України розпочалося активне формування нової політичної системи, складником якої стало утвердження принципів демократії та політичного плюралізму, створення дієвих інститутів громадянського суспільства.

В українській державі з'явилася велика кількість громадських організацій, які ставили собі за мету розбудову громадянського суспільства. На сьогодні поняття "громадянське суспільство" є набагато ширшим, ніж просто сектори, де панують неурядові організації. Цей термін охоплює широкий і динамічний діапазон організованих і неорганізованих груп громадян. Зважаючи на вагомий вплив суспільства на державотворчі процеси, питання дослідження особливостей інституалізації громадянського суспільства в Україні є актуальним для історичної науки, а не лише для політології та соціології. Формування громадянського суспільства відбувалося впродовж тривалого часу. Процеси інституалізації громадянського суспільства простежуються через призму історичних передумов демократизації, формування основ конституційного ладу, розвитку політично-партійної структури, встановленої системи державного управління й місцевого самоврядування. Інституціона-

лізація громадянського суспільства відбувається у три етапи: на першому виникають потреби, задоволення яких вимагає спільних дій; на другому – формуються загальні цілі, суспільні норми (зокрема правові) для забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів; на третьому – встановлюється система санкцій для забезпечення реалізації норм і правил поведінки влади (Костенко, 2018, с. 100–101). Важливим завданням дослідження є виокремлення інститутів громадянського суспільства, які безпосередньо впливали на державотворчі процеси початкового періоду розбудови України після відновлення незалежності.

Метою статті є аналіз місця політичних партій у структурі інститутів громадянського суспільства. Відповідно до мети дослідження були поставлені такі завдання:

- проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми;
- порівняти підходи до тлумачення термінів "громадянське суспільство" та "інститути громадянського суспільства";
- виокремити інститути громадянського суспільства, які безпосередньо впливали на державотворчі процеси в Україні;
- проаналізувати різні підходи дослідників щодо належності політичних партій до інститутів громадянського суспільства;
- охарактеризувати роль політичних партій як інститутів громадянського суспільства в державотворчих процесах України.

Огляд літератури та джерел. У сучасній історіографії відсутнє єдине тлумачення термінів, пов'язаних зі становленням громадянського суспільства, тривають дискусії щодо належності політичних партій до інститу-

тів громадянського суспільства. Новизна дослідження полягає в узагальненні характеристики підходів до визначення терміна "громадянське суспільство" та його інституціоналізації.

Серед джерел особливу увагу привертають нормативно-правові документи періоду відновлення та розбудови української незалежної держави, проекти Основного Закону, підготовлені конституційною комісією. Зокрема, Концепція нової Конституції 19 червня 1991 р., постанова Кабінету Міністрів України "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" від 03.11.2010 № 996 тощо. Проекти Основного Закону, підготовлені конституційною комісією в редакціях від 1 липня 1992 р., 27 травня 1993 р., 26 жовтня 1993 р. дають змогу простежити теоретичні засади розуміння громадянського суспільства творцями нової політичної системи в Україні. У цих документах закладалися основи громадянського суспільства, його структурних елементів, окреслювалися взаємозв'язки між суспільством і державою.

Різні підходи до аналізу особливостей формування політичної системи та громадянського суспільства в Україні, тлумачення термінів подані в працях Т. Бельської, Ф. Рудича, А. Кудряченка, В. Бесчастного, А. Костенко, Л. Юзькова, С. Головатого, М. Іванюка, В. Пашенка, П. Любченка, Т. Наливайко, О. Михайловської та ін. Зокрема, Т. Бельська дослідила тлумачення терміна "інститути громадянського суспільства" в українській та закордонній історіографії (Бельська, 2010). Ф. Рудич та А. Кудряченко наголошують, що основою громадянського суспільства є людина, тому інститути громадянського суспільства мають сприяти всебічній реалізації особи, її інтересів та устремлень (Рудич, 2006).

Громадянське суспільство відіграє важливу роль у державотворчих процесах, виступає гарантом відповідного рівня забезпечення базових цінностей, серед яких людська гідність, права та свободи людини і громадянина, демократія, свобода, дотримання принципів верховенства права, справедливості, плюралізму, толерантності тощо. Громадяни беруть активну участь в обговоренні актуальних питань розвитку держави, висловлюють свою думку через незалежні засоби масової інформації, проводять соціологічні опитування тощо. Впливати на політичні та державотворчі процеси громадянське суспільство може через різні інститути.

Методи

У статті було проведено компаративістське дослідження тлумачення термінів "громадянське суспільство" та "інститути громадянського суспільства", виокремлено інститути громадянського суспільства, які безпосередньо впливали на державотворчі процеси в незалежній Україні, проаналізовано різні погляди дослідників на належність політичних партій до інститутів громадянського суспільства. Було застосовано історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний методи та аналіз. Опрацьовано нормативно-правові документи періоду відновлення та розбудови української незалежної держави, конституційні проекти, праці сучасних дослідників, в яких розглядаються питання інституалізації громадянського суспільства в Україні. Зокрема, відображення інститутів громадянського суспільства в Концепції нової Конституції України 19 червня 1991 р.; конституційних проектах в редакціях від 1 липня 1992 р., 27 травня 1993 р., 26 жовтня 1993 р.; постанові Кабінету Міністрів України "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" від 03.11.2010 № 996 тощо.

Результати

За результатами дослідження було виокремлено різні підходи до визначення громадянського суспільства. На статичному (інституційному) рівні громадянське суспільство – це система соціальних інститутів (держави, сім'я, місцеве самоврядування, громадські, релігійні організації, профспілки, політичні партії, засоби масової інформації, підприємницькі структури). На динамічному (функціональному) рівні – це система відносин (політичних, правових, економічних, соціальних, національних, духовно-моральних, релігійних, культурних тощо), які сприяють гармонійному розвитку людини як найвищої соціальної цінності, гарантують реалізацію й забезпеченість її прав та свобод для досягнення спільного блага (Любченко, 2007, с. 81–82). Було проаналізовано нормативно-правові документи та конституційні проекти періоду незалежності України, що дозволило дійти висновку про належність політичних партій до інститутів громадянського суспільства.

Основи державної політики, спрямованої на формування громадянського суспільства, закладені в нормативно-правових документах, теоретичних напрацюваннях, пов'язаних із розробкою Конституції України. Методологічні засади Конституції України були закладені в Концепції нової Конституції України, яку схвалила Верховна Рада України 19 червня 1991 р. і доручила конституційній Комісії підготувати проект нової Конституції України на основі цієї концепції та подати його на розгляд четвертої сесії Верховної Ради УРСР. У Концепції було запропоновано тлумачення об'єднання громадян. У третьому розділі (Громадянське суспільство і держава) було зазначено, що нова Конституція має закріпити основи формування, розвитку і захисту громадянського суспільства, визначити засади його взаємозв'язків з державою. Нова Конституція повинна була закріпити пріоритет громадянського суспільства над державою, яка забезпечує умови нормального його функціонування. Також передбачалося конституційне закріплення визначальних засад створення і діяльності громадських об'єднань, а саме: політичних партій, громадських організацій, рухів тощо. Держава мала створювати рівні умови для їх діяльності (Головатий, & Юзьков, 1995, с. 70).

Трактування терміна "громадські об'єднання" знайшло відображення в Конституційному проекті, що був винесений на всенародне обговорення 1 липня 1992 р. У ньому був окремий розділ, присвячений громадянському суспільству. У статті 95 проекту зазначено, що громадськими об'єднаннями визнаються політичні партії, масові рухи, професійні спілки, релігійні організації, добровільні товариства, фонди, асоціації та інші об'єднання громадян, які не мають за мету одержання прибутку. Те саме трактування терміна було подано в Конституційному проекті від 27 травня 1993 р. у статті 85 (Головатий, & Юзьков, 1995, с. 210). Проект Конституції від 26 жовтня 1993 р. надавав широку свободу громадським об'єднанням і пропонував закріпити пріоритет громадянського суспільства над державою. Так, у статті 12 проекту закріплено право громадян чинити опір і перепони будь-кому, хто здійснює спробу насильницької ліквідації української державності, конституційного ладу, встановленого цією Конституцією, порушення територіальної цілісності чи чинить дії, спрямовані на захоплення державної влади (Головатий, & Юзьков, 1995, с. 213). Фактично за суспільством визначалося право на повстання і захист своїх інтересів. Натомість у проекті Конституції України 15 листопада 1995 р. вже не було трактування громадських об'єднань. За рекомен-

дацією секції робочої групи Держава та громадянське суспільство Конституційної комісії з проекту було вилучено розділ *Громадянське суспільство і держава*. Переважну більшість його положень перенесено до розділу 1 *Загальні положення* та розділу II *Права і свободи людини і громадянина* (Головатий, & Юзьков, 1997, с. 4). Відповідно до проектів Конституції серед інститутів громадянського суспільства зазначалися політичні партії.

У нормативно-правових документах та офіційних конституційних проєктах першої половини 1990-х рр. термін "інститути громадянського суспільства" ототожнюється з поняттям об'єднання громадян. Відповідно до Закону України "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 р. № 2460-XII, об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Як зазначає укладачка збірки нормативно-правового регулювання "Громадські організації в Україні" О. Роїна, об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) відповідно до цього закону визнається політичною партією або громадською організацією (Роїна, 2007, с. 23).

У статті 2 чинного Закону України "Про політичні партії" від 2001 р. політична партія – це зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Також Закон України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" № 537 від 09.01.2007 р. встановлює такий перелік інститутів громадянського суспільства: основним елементом громадянського суспільства виступає людина, інтереси та потреби якої виражаються через відповідні об'єднання громадян, такі як політичні партії, професійні об'єднання, асоціації, творчі спілки тощо (Про Основні засади..., 2007).

Конституція України гарантує розвиток таких інститутів громадянського суспільства, як місцеве самоврядування (стаття 7), громадські організації, політичні партії, профспілкові організації (стаття 36), релігійні організації (стаття 35), сім'я (стаття 51), суб'єкти господарювання (стаття 42). Водночас сформоване громадянське суспільство означає, що головною дійовою особою, суб'єктом розвитку виступає людина з усією її системою потреб, інтересів, цінностей. Інститути громадянського суспільства допомагають громадянам задовольнити власні соціальні потреби та досягти гармонії між соціальними станами (Парубець, 2013, с. 25).

Отже, політичні партії є важливим інститутом громадянського суспільства, який безпосередньо впливає на державотворчі процеси початкового періоду незалежності України.

Дискусія і висновки

Серед дослідників у сфері державного управління, політологічних, філософських та історичних наук триває дискусія щодо визначення інститутів громадянського суспільства. Активно обговорюється питання належності політичних партій до інститутів громадянського суспільства. П. Любченко зазначає, що держава, сім'я, місцеве самоврядування, громадські, релігійні організації, політичні партії, профспілки, засоби масової інформації є соціальними інститутами, на основі яких формується громадянське суспільство. Т. Розова характеризує значення для державотворчих процесів суспільних інститутів громадянського суспільства. В. Бесчастний вважає, що тлумачити термін інститути громадянського суспіль-

ства варто, використовуючи визначення об'єднання громадян. М. Іванюк виділяє різноманітні сектори, на які поділяється громадянське суспільство, і за допомогою яких автор пропонує виокремлювати інститути громадянського суспільства в Україні.

Так, П. Любченко наголошує, що політичні партії виступають важливим інститутом громадянського суспільства, відіграють основну роль у залученні мас до політики, кадровому забезпеченні, підготовці й висуненні громадян на посади в органи публічної влади. В умовах демократії в багатомільйонній країні громадяни безпосередньо здійснюють владу періодично на виборах та інколи на референдумах. Політичні партії є тим механізмом, який – у випадку успіху на виборах – повинен об'єднувати й переводити у площину практичної політики волю більшості населення. Партії отримують свій розвиток за умови досягнення суспільством відповідного рівня соціально-політичної диференціації і структуризації соціуму, коли різноманітні верстви і групи більш-менш чітко усвідомлюють свої інтереси. П. Любченко звертає увагу, що Конституція України й Закон України "Про політичні партії" від 2001 р. до головних завдань політичних партій відносить сприяння формуванню й вираженню політичної волі громадян та участь у виборах чи інших політичних заходах (Любченко, 2007, с. 210–211).

Ф. Рудич також вважає, що політичні партії є важливим інститутом громадянського суспільства. Він наголошує, що якщо основним елементом громадянського суспільства є особа, то його опорні конструкції – це всі ті соціальні інститути, які покликані сприяти всебічній реалізації особи, її інтересів, устремлень. На його думку, інтереси й потреби виражаються через інститути громадянського суспільства: у політичній сфері – партії, органи місцевого самоврядування, суспільно-політичні об'єднання, незалежні засоби масової інформації, жіночі, молодіжні асоціації; в економічній – профспілки, асоціації підприємців, товариства захисту прав споживачів; у соціальній – сім'я, незалежні організації освіти, дозвілля; в культурній – різноманітні творчі, наукові спілки, національно-культурні товариства, релігійні конфесії. Усі ці інститути повинні діяти в межах єдиного для всього суспільства, держави і владних інститутів правового поля (Рудич, 2006, с. 16). Такий підхід підтримують автори монографії "Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії" (Кудряченко, 2007, с. 23). Дослідники звертають увагу на важливості впливу інститутів громадянського суспільства на державотворчі процеси в Україні в 1990-х рр.

У монографії "Громадянське суспільство: історія та сучасність" за загальною редакцією Т. Розової зазначається, що суспільні інститути громадянського суспільства – громадські організації, профспілки, структури місцевого самоврядування, незалежні засоби масової інформації та інші організації, які відображають увесь спектр інтересів громадян та соціальних груп, захищають їх у стосунках з державою (Розова та ін., 2010, с. 40). Автори наголошують, що громадянське суспільство має ухвалювати політичні рішення. Водночас політичні партії виступають однією з рушійних політичних сил в Україні, саме через політичні рішення і формується зв'язок між громадянським суспільством і державою.

Автори навчального посібника "Громадські об'єднання в Україні" у свою чергу підкреслюють, що саме через громадські об'єднання, громадсько-політичні рухи, політичні партії широкі верстви населення залучаються до активної державотворчої діяльності, реалізуються й захищаються політичні та економічні інтереси

тієї чи іншої частини суспільства (Бесчастний, 2007, с. 12) Також автори обґрунтовують, що політичні партії є одним із видів об'єднання громадян, а відповідно, й інститутів громадянського суспільства, оскільки об'єднання громадян це добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів, для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) відповідно до закону "Про об'єднання громадян" 1992 р. називається політичною партією або громадською організацією (Бесчастний, 2007, с. 28).

Асистентка кафедри політології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля О. Михайловська вважає, що визначення інститутів громадянського суспільства варто розпочинати з аналізу їхньої мети. На думку дослідниці, мета інститутів громадянського суспільства полягає насамперед у реалізації представництва в суспільстві інтересів усіх верств населення. За умов наявності великої кількості інформації та її руху інтереси людей нерідко виявляються в різних площинах і можуть бути представлені різними інститутами громадянського суспільства. У той же час інститути громадянського суспільства мають виробляти компромісні політичні рішення, формувати громадську думку, значення якої постійно зростає. Авторка дійшла висновку, що громадські організації поряд із партіями є важливим структурним компонентом громадянського суспільства (Михайловська, 2006, с. 5).

Кандидатка економічних наук В. Слюсаренко зазначає, що для стабільного розвитку громадянського суспільства важливе значення мають громадські об'єднання і рухи, які є його основою і функціонують поряд з іншими структурами, визначальною ланкою діяльності яких є вирішення повсякденних запитів людей, реалізація їхніх потреб та інтересів, сприяння розвитку місцевої ініціативи, створення умов для самореалізації та самоврядування. Серед громадських об'єднань авторка виділяє такі: кредитні спілки, політичні партії, громадські організації, релігійні організації, профспілки, творчі спілки, благодійні організації, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, органи самоорганізації населення (Слюсаренко, 2013, с. 7–8).

Кандидат політичних наук М. Іванюк підкреслює, що політичні партії сприяють формуванню громадянського суспільства, і саме тому автор пов'язує становлення громадянського суспільства й плюралізму на пострадянському просторі з розвитком політичних партій і суспільних рухів. Важливим фактором він називає активність еліт, які використовують громадські організації в політичній боротьбі зі своїми опонентами, тим самим зводячи цей важливий елемент громадянського суспільства до засобу внутрішньоелітних протистоянь (Іванюк, 2013, с. 24).

Деякі дослідники погоджуються з тим, що політичні партії належать до інститутів громадянського суспільства, однак за певних умов. Наприклад, один з цікавих підходів до цього питання розробила докторка наук з державного управління Т. Бельська. Вона зазначила, що до інститутів громадянського суспільства слід віднести: добровільні громадські організації і громадські рухи, профспілки, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не залучені до механізмів здійснення влади; незалежні засоби масової інформації; у певному аспекті – вибори та референдуми (Бельська, 2010, с. 20). Авторка вважає дискусійним питання належності політичних партій до інститутів громадянського суспільства і наголошує, що політична

партія є добровільним об'єднанням громадян, а також неприбутковою організацією. На думку Т. Бельської, політичну партію можна визнати інститутом громадянського суспільства на етапі входження у Верховну Раду України. Після оголошення результатів виборів і подолання відсоткового бар'єра партія у складі парламенту стає частиною публічної влади. Також Т. Бельська зазначає, що європейська практика виділяє інститути громадянського суспільства відповідно до їхньої мети діяльності, а не організаційно-правових форм, тому, наприклад, у Німеччині можливе утворення підприємницького товариства для благодійної діяльності (Бельська, 2010, с. 25). Натомість в українській адміністративній практиці інститути громадянського суспільства не пов'язують із прибутковою діяльністю.

Докторка політичних наук А. Костенко в монографії "Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України" обґрунтовує інакший підхід до тлумачення терміна "інститут громадянського суспільства". Вона вважає, що демократизація, формування основ конституційного ладу, розвиток політичних партій є історичними передумовами, що вплинули на структуру інститутів громадянського суспільства (Костенко, 2018, с. 100–103). Авторка пропонує розглядати формування інститутів громадянського суспільства ще з часів перебудови. За радянських часів на території України громадянське суспільство існувало у викривленій формі об'єднання громадян, які були керовані державою, а управління такими організаціями максимально контролювала влада. У другій половині 1980-х рр. було створено багато національно-культурних, екологічних та політичних рухів національно-демократичного характеру: Культурологічний клуб у Києві, Товариство Лева у Львові, екологічний рух "Зелений світ", Товариство захисту колишніх політичних в'язнів Меморіал та ін. (Костенко, 2018, с. 104–105). На основі цих громадсько-політичних рухів з'явилися перші політичні партії в Україні з 1990 р., після скасування статті 6 Конституції УРСР 1978 р. Також А. Костенко вважає, що формуванню громадянського суспільства сприяла ціла низка законів ("Про об'єднання громадян", "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", "Про молодіжні, дитячі громадські організації", "Про органи самоорганізації населення", "Про благодійництво та благодійні організації", "Про волонтерську діяльність" тощо). Спираючись на нормативні документи, авторка відносить до інститутів громадянського суспільства громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші неприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства (Костенко, 2018, с. 105).

Кандидатка юридичних наук Т. Наливайко в дисертації "Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства" на здобуття ступеня кандидата юридичних наук у свою чергу звертає увагу, що розвиток громадянського суспільства передбачає насамперед орієнтацію його структур на конструктивні цілі і самозабезпечення. Громадські об'єднання, контролюючи функціонування владних інституцій, намагаються допомогти державі, а не переобтяжити її. У такій взаємодії нерідко виникають суперечності позицій, зумовлені передусім тим, що громадські об'єднання для розгортання активної діяльності визнають занадто обтяжливими застереження, які обмежують їхню діяльність відповідно до Закону "Про об'єднання громадян" 1992 р.

Різні громадські структури (об'єднання, організації, рухи тощо), виконуючи контрольно-впливові функції, унеможливають свавілля державного апарату, дають змогу підготувати альтернативні проекти, відстояти інтерес конкретних верств, груп, осіб, організувати самодостатню життєдіяльність своїх прихильників, взяти на себе частину владних повноважень (Наливайко, 2009, с. 102). Політичні партії є одним із видом об'єднань громадян, що зазначено в законі.

Деякі дослідники виділяють серед інститутів громадянського суспільства інститут багатопартійності. Так, В. Пащенко в дисертації "Неурядові організації як інститут громадянського суспільства" на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук пропонує розглядати інститути або структури громадянського суспільства, якими є сім'я, різні заклади освіти, церква, приватна власність, інститут багатопартійності, ЗМІ, наукові, професійні, культурні, політичні та інші інтереси й потреби різних соціальних верств, груп та окремих індивідів (Пащенко, 2005, с. 58).

Для визначення інститутів громадянського суспільства окремі дослідники пропонують виділяти групи політичної влади, однією з яких є інститути громадянського суспільства. Наприклад, М. Іванюк наголошує, що інститутами громадянського суспільства є представники так званого третього сектору, який існує поряд з неурядовим сектором та сектором добровільної активності. Це сукупність (система) груп населення й організацій, що не ставлять за мету збільшення особистого доходу безпосередньо через участь у роботі таких груп та організацій або через володіння ними (Іванюк, 2013, с. 20). Отже, політичні партії, які не ставлять за мету збільшення особистого доходу, можуть належати до третього сектору інститутів громадянського суспільства, тому що основною ціллю має бути відстоювання інтересів громадян України.

Третій сектор як інститут громадянського суспільства описав В. Пащенко. Він вважає, що для визначення громадянського суспільства використовують термін *неурядові або ж неприбуткові, недержавні, невідприємницькі громадські організації, організації громадянського суспільства або третього сектора*. В українському законодавстві закріплені різні форми: об'єднання громадян, громадська, благодійна, неприбуткова, некомерційна, самоврядна, саморегулююча організація; громадські, політичні, громадські природоохоронні формування, громадське об'єднання. Організації третього сектору автор поділяє на три напрями. Перший сектор – державний, він репрезентує безпосередньо державу та її організації – органи державної влади та місцевого самоврядування, бюджетні установи та організації, засновані на підставі закону чи в межах повноважень державних органів. Другий – недержавний прибутковий, який репрезентує ринок та його організації – система підприємств, господарських товариств та індивідуальних підприємств, що здійснюють діяльність, пов'язану з отриманням прибутку. Третій – недержавний неприбутковий – сукупність організацій, які не ставлять собі за мету збільшення особистого прибутку громадян безпосередньо через участь у їхній роботі. Також іноді до третього сектору застосовують окремі терміни: *організації громадянського суспільства та громадські об'єднання* (Пащенко, 2005, с. 71–72).

На думку М. Іванюка, до третього сектору належать такі організації: сукупність суспільних неполітичних організацій, таких як благодійні, етнічні, екологічні, культурні

й тому подібні вільні асоціації, які не належать до політичного й економічного суспільств (Іванюк, 2013, с. 21).

З іншого боку, А. Костенко зазначає, що в працях закордонних дослідників виокремлюють такі види організацій, які належать до третього сектору:

1) громадські організації – формальні та неформальні групи індивідів або асоціацій, які не належать ні владним, ні бізнесовим структурам;

2) недержавні організації – опікуються питаннями гуманітарної допомоги, захисту прав людини, екологічної безпеки;

3) недержавні організації з розвитку – організації, що шукають шляхи залучення коштів з метою розвитку певного регіону;

4) регіональні організації – організації з членством, які діють у певному регіоні (гуртки, групи інтересів, клуби);

5) представницькі недержавні організації – складаються з професійних груп або регіональних недержавних організацій, які прагнуть розширити свої права шляхом колективних зусиль у місцевих асоціаціях та державних структурах;

6) асоціації груп інтересів – асоціації професіоналів. Цю групу репрезентують профспілки (Костенко, 2018, с. 100–103).

Отже, організації, які належать до третього сектору, є об'єднання громадян, політичні організації, які не ставлять собі за мету отримання прибутку.

Громадянське суспільство має важливе значення у формуванні держави, адже воно виступає контрольним механізмом для влади, допомагаючи уникнути концентрації влади в руках лише одного органу чи особи, забезпечує здійснення моніторингу діяльності влади, що сприяє здоровому політичному обговоренню, допомагає захищати права та свободи громадян тощо. Громадянське суспільство активізує громадян, заохочуючи їх брати участь у суспільному житті, у процесах ухвалення рішень і розв'язанні важливих проблем. Це сприяє зміцненню громадянської свідомості і залученню громадян до демократичних процесів. Загалом громадянське суспільство відіграє ключову роль у забезпеченні різноманітних аспектів демократії, прав людини та соціально-економічного розвитку, і важливим є його існування для розвитку суспільства.

Науковці мають різне бачення щодо визначення інститутів громадянського суспільства. Значна частина дослідників визначає політичні партії як інститути громадянського суспільства, об'єднання громадян, які захищають інтереси громадян на політичній арені, залучають широкі верстви населення до обговорення актуальних проблем. Політичні партії представляють і артикулюють інтереси та погляди громадян у політичній сфері, дозволяючи їм обирати своїх представників і впливати на процеси ухвалення рішень. Через партії люди можуть об'єднуватися навколо спільних цілей, обговорювати проблеми та мобілізувати ресурси для різних ініціатив. Політичні партії організовують публічні обговорення та беруть участь у виборчих кампаніях.

Нормативно-правові документи відносять політичні партії до інститутів громадянського суспільства. Політичні партії є інститутами громадянського суспільства згідно із Законом України "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 р., де зазначається, що термін "інститути громадянського суспільства" отожднюється з об'єднанням громадян, а відповідно, з політичною партією. У чинному Законі України "Про політичні партії" підтверджується думка про належність політичних пар-

тій до інститутів громадянського суспільства. У Законі України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" № 537 від 09.01.2007 зазначено, що громадянське суспільство формується завдяки об'єднанню громадян, одним з яких є політичні партії.

Розробники конституційних проектів теж зараховували політичні партії до інститутів громадянського суспільства. Так, у Концепції нової Конституції 19 червня 1991 р. передбачалося конституційне закріплення діяльності громадських об'єднань, зокрема політичних партій. У проектах Основного Закону України, які розроблялися конституційною комісією, зазначалося, що одним із видів громадських об'єднань є політичні партії, які виражають інтереси громадянського суспільства.

Отже, попри дискусії політичні партії є важливим інститутом громадянського суспільства, тому що вони відстоюють інтереси різних верств суспільства, беруть безпосередню участь у державотворчих процесах.

Подяки, джерела фінансування. Автори висловлюють подяку кандидату історичних наук, завідувачу кафедри новітньої історії України, доценту Андрію Миколайовичу Пижіку за координацію виконання дослідницької діяльності.

Список використаних джерел

Бесчастний, В. М. (Ред.). (2007). *Громадські об'єднання в Україні*. Знання.

Бельська, Т. В. (2010) Взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в умовах демократичного транзиту [Дис. канд. наук з держ. упр., Харківський регіональний інститут державного управління]. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського.

Головатий С., & Юзьков Л. (Упоряд.). (1995). *Конституція незалежної України*. У 3 кн. Кн. 1. Право. УПФ.

Головатий С., & Юзьков Л. (Упоряд.). (1997). *Конституція незалежної України*. У 3 кн. Кн. 2. Право. УПФ.

Іванюк, М. І. (2013). *Інститути громадянського суспільства у Західному регіоні України періоду незалежності*. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

Костенко, А. М. (2018). *Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України*. Сумський державний університет.

Кудряченко, А. І. (Ред.). (2007). *Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії*. НІСД

Любченко, П. М. (2007) *Місце самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект* [Дис. доктора юрид. наук, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Михайловська, О. (2006) Інститути громадянського суспільства і формування ідеології модернізації в Україні. *Політичний менеджмент*, 3, 76–85. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2006_3_9.

Наливайко, Т. В. (2009). *Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект* [Дис. канд. юрид. наук, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Парубець, Ю. Г. (2013). *Адміністративно-правові засади взаємодії державних органів влади з інститутами громадянського суспільства у забезпеченні екологічних прав* [Дис. канд. юрид. наук, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Пашченко, В. І. (2005) *Неурядові організації як інститут громадянського суспільства: методологія дослідження та стан в Україні* [Дис. канд. політ. наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Про забезпечення участі громадянськості у формуванні та реалізації державної політики. (2010). Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.

Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки. (2007). Закон України від 09.01. 2007 р. № 537-V. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>.

Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства. (2007) Розпорядження КМУ від 21.11.2007 р. № 1035-р. <https://www.kmu.gov.ua/npas/98512637>.

Розова, Т. В., Білоусов, О. С., & Вінокурова, Л. В. (2010). *Громадянське суспільство: історія та сучасність*. Юридична література.

Роїна, О. М. (2007). *Громадські організації в Україні. Нормативно-правове регулювання*. КНТ.

Рудич, Ф. (Ред.). (2006). *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. Парламентське вид-во.

Слюсаренко, В. Є. (2013) *Формування інститутів громадянського суспільства: регіональні аспекти*. Ужгородська міська друкарня.

References

Bielska, T. V. (2010). Relations between Public Authorities and Civil Society Institutions in the Conditions of Democratic Transition [Ph.D. thesis in state management, Kharkiv Regional Institute of Public Administration]. Vernadsky National Library of Ukraine [in Ukrainian].

Beschastnyi, V. (Ed.). (2007). *Civic Associations in Ukraine*. Znanntia [in Ukrainian].

Constitution of Independent Ukraine (1995). (S. Holovaty, L. Yuzkov, Comp.). In 3 volumes, Vol. 1. Documents, Comments, Articles. Pravo, Ukr. Legal Foundation [in Ukrainian].

Holovaty, S., & Yuzkov, L. (Comp.). (1995). *Constitution of Independent Ukraine*: In 3 volumes, Vol. 2, Part 1. Documents, Articles. Pravo [in Ukrainian].

Ivanyuk, M. I. (2013). Civil Society Institutions in the Western Region of Ukraine during the Independence Period. Lesia Ukrainka Eastern European National University [in Ukrainian].

Kostenko, A. (2018). *The Influence of Civil Society Institutions on Ukraine's European Integration Processes*. Sumy: Sumy State University [in Ukrainian].

Kudryachenko, A. (Ed.). (2007). *Political System and Civil Society: European and Ukrainian Realities*. NISD [in Ukrainian].

Liubchenko, P. M. (2007). Local Self-Government in the System of Civil Society Institutions: Constitutional and Legal Aspect [Ph.D. thesis in law, Yaroslav Mudryi National Law University]. Vernadsky National Library of Ukraine [in Ukrainian].

Law of Ukraine On the Basic Principles of the Development of the Information Society in Ukraine for 2007–2015. (2007) [in Ukrainian]. https://ips.ligazakon.net/document/view/t070537?an=221&ed=2007_01_09

Mykhailovska, O. (2006). Civil Society Institutions and the Formation of Modernization Ideology in Ukraine. *Political Management*, 3, 76–85 [in Ukrainian].

Nalyvaiko, T. V. (2009). Public Control in Ukraine as an Institute of Civil Society: Theoretical-Legal Aspect [Ph.D. thesis in law, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs]. Vernadsky National Library of Ukraine [in Ukrainian].

On Ensuring Public Participation in the Formation and Implementation of State Policy. (2010). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 3, 2010, No. 996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

On Approval of the Concept of Facilitating the Development of Civil Society by Executive Authorities. (2007). Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 21, 2007, No. 1035-r. <https://www.kmu.gov.ua/npas/98512637>. [in Ukrainian].

Parubets, Y. H. (2013). Administrative-Legal Principles of Interaction between State Authorities and Civil Society Institutions in Ensuring Environmental Rights [Ph.D. thesis, State Scientific Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Vernadsky National Library of Ukraine [in Ukrainian].

Pashchenko, V. I. (2005). Non-Governmental Organizations as an Institute of Civil Society: Methodology of Research and Status in Ukraine [Ph.D. thesis in political science, Institute of Political and Ethnonational Studies of the NAS of Ukraine]. Vernadsky National Library of Ukraine [in Ukrainian].

Roina, O. (2007). *Civil Organizations in Ukraine: Legal Regulation*. KNT [in Ukrainian].

Rozova, T., Bilousov, O., Vinokurova, L., & Rozova, T. (Ed.). (2010). *Civil Society: History and Modernity*. Legal Literature [in Ukrainian].

Rudych, F. (Ed.). (2006). *Civil Society in Contemporary Ukraine: Formation Specifics, Development Trends*. Parliamentary Publishing [in Ukrainian].

Slyusarenko, V. (2013). *Formation of Civil Society Institutions: Regional Aspects*. Uzhhorod National University [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 02.11.23

Прорецензовано / Revised: 30.12.23

Схвалено до друку / Accepted: 30.12.23

Yehor ZHURKIN, PhD student
ORCID ID: 0000-0002-9533-5473
e-mail: egorzhurkin@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

POLITICAL PARTIES AS INSTITUTIONS OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

B a c k g r o u n d . *Civil society institutions play a crucial role in the state-building processes of independent Ukraine. Given this, the question of researching the peculiarities of civil society institutionalization in Ukraine is relevant. Ukrainian historiography lacks a unified interpretation of issues related to the formation and structural elements of civil society. This article explores various perspectives on the structuring of civil society institutions. The novelty of the research lies in synthesizing approaches to defining the term 'civil society' and its core institutions. The relevance of the study is driven by the need for theoretical understanding of the formation and functioning of civil society institutions in Ukraine, as they represent the interests and needs of Ukrainian citizens. The aim of the article is to analyze the affiliation of political parties with civil society institutions.*

M e t h o d s . *Comparative research was carried out in the article, historical-comparative, historical-typological, historical-systemic methods and analysis were applied. Different views of researchers on political parties belonging to civil society institutions are analyzed. The normative legal documents of the period of restoration and development of the Ukrainian independent state, constitutional projects, works of modern researchers were worked out, which consider the issues of institutionalization of civil society in Ukraine.*

R e s u l t s . *Having worked out regulatory and legal documents, constitutional projects, works of researchers on this topic proved that political parties are one of the key institutions of civil society in Ukraine. The most important criterion for the justification of belonging to the institutions of civil society is the active involvement of citizens in solving political problems when they actively participate in the development of state policy aimed at solving problems that are relevant to society, through the involvement of specialists, the creation of analytical centers, the study of public opinion and holding public hearings.*

C o n c l u s i o n s . *An important role in the functioning of the state and the life of society is played by political parties, which are one of the institutions of civil society in Ukraine, which represent and protect the interests of citizens in the political arena, attract broad segments of the population to discuss pressing problems.*

K e y w o r d s : *civil society, civil society institutions, political parties, associations of citizens, state-building processes, constitutional projects.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.